

HATÁR GYŐZŐ ÉS A POLITIKA

Mohácsi János

Összefoglalás

Határ Győző a múlt század emigráns irodalmának kiemelkedő alakja. a végig élt nemzeti katasztrófák: háborúk, börtönök rányomták bélyegüket sorsára, gondolkodására. A végzett építész mérnök, író, költő, filozófus, zeneértő, az írásművészet nyelvének megújítója és szemmel vizsgálta nemcsak a számára kedves területeket, hanem az őt körülvevő társadalmi kontextust. A Rákosi korszak börtöne különös tapasztalatokkal gyarapította tudását. A Márianosztrai börtönben elszenvedett fizikai kínzások, majd az utána következő társadalmi kivettség arra ösztönözték, hogy mérlegre tegye a korszak ideológiáit, elveit. Miután Magyarországon nem volt hely számára, emigrációba kényszerült, és ott adta ki Magyarországról kicsempészett kéziratait. Sohasem panaszkodott az őt ért megpróbáltatások miatt, azonban egy agnosztikus borotvaéles szemével ítélte meg minden jelenséget. Legyen szó a korszak emberéről, generációk egymáshoz való viszonyáról, kommunizmusról, vallásról, vagy épp kedvenc témájáról, a filozófiáról. Műveiben minden gondolatát ezoterikus formában, és ezoterikus nyelven fogalmazta meg. A forma és a nyelvezet miatt sokan idézik, azonban kevesen olvassák.

Kulcsszavak: történelem, társadalom, állam, haladás, elit, agnosztikus, marxizmus

JEL: Z18

GYŐZŐ HATÁR AND POLITICS

Abstract

Határ Győző is an outstanding figure in the emigrant literature of the last century. the national disasters that lived through: wars and prisons left their mark on their fate and thinking. The graduate architect, writer, poet, philosopher, music connoisseur, innovator of the language of writing examined with sharp eyes not only the areas he loved, but also the social context around him. The prison of the Rákosi era enriched its knowledge with special experiences. The physical torture suffered in the Marianostrá prison and the ensuing social exclusion prompted him to balance the ideologies and principles of the era. After he had no place in Hungary, he was forced to emigrate and published his smuggled manuscripts from Hungary. He never complained about the ordeals he had suffered, but he judged every phenomenon with the eyes of an agnostic razor. Be it the man of the era, the relationship between generations, communism, religion, or just his favorite subject, philosophy. In his works he expressed all his thoughts in an esoteric form and in an esoteric language. Because of the form and language, many quote, but few read his works.

Keywords: society, politics, state, progress, elite, agnostic, Marxism

JEL: Z18

Az ember el fog tűnni: eddig ez volt a határozott meggyőződés. Véleményem azonban megváltozott: az embernek el kell tűnnie.

(Cioran E.M.)

Bevezetés

Ma már, harminc évvel a rendszerváltás után, nehéz leírni egy művésztől, hogy az emigráns irodalom egyik legjelentősebb tagja volt. Határ szóhasználatával: az ember hamar kibutul a történelemből. A kérdésre, hogy akkoriban miért volt valaki emigráns, és ez mit is jelentett, valamint az okok magyarázatára ma már a generációknak csak egy bizonyos rétege képes válaszolni. [1.]

Határ Győző 2006-ban, 92 éves korában hunyt el, wimbledoni otthonában. Magyarországi tartózkodása 1956 végéig tartott. Élete nagyobb részét emigrációban töltötte.

Minden emberi élet történelmi kontextusba illeszkedik. Ez az, amibe beleszületünk. Határ sok kortársával egyetemben elmondhatja, hogy világtörténelmi és regionális szempontból is az egyik legmozgalmasabb és legpusztítóbb korszakban született és élt túl.

Hónapokkal az I. világháború kezdete (1914. július 28.) után született. Apját a frontra vitték és mire évek múlva hazatért már több sebesülést szerzett, és „gránátnyomást” [2.] kapott.

1918. október 31-én Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezést kapott és győzött az őszirózsás forradalom majd megalakult a Tanácsköztársaság. 1919 áprilisától elkezdődött a román, csehszlovák seregek Magyarország elleni inváziója. Ezt Határ családja is a bőrén érzékeli. [3.] A világháború lezárását célozta az 1919. január 18-án megnyílt párizsi békekonferencia, amely Magyarország számára az 1920. június 4-én aláírt ún. trianoni békeszerződéssel ért véget.

Tíz év sem telt el és Magyarországot is elérte a gazdasági válság. Határ családja is máról holnapra él. Még tíz év és kitört a második világháború. A Horthy korszakban másként gondolkodását sokszorosító gépen nyomtatott röpcédulákkal és fegyvergyűjtéssel fejezte ki. [4.] 1943. május 1-én nyomozók szálltak ki lakásába és letartóztatták. Határ tagadta, hogy izgatás, szervezkedés szándéka vezette volna, csupán a háborús erőfeszítéssel egyet nem értésének akart kifejezést adni. [5.] Lebukásának következményei súlyosak voltak. Verés, kínzás. A főügyész - szemben a barátaival - rá halálbüntetést kért. A lakásán talált pisztolyok, a sokszorosító gép, az írógépei, a röpcédularakaszok mellett kéziratának tartalma indokolta a többiekéhez képest súlyos ítéletet. Ha a halálbüntetést el is kerülte, a börtönbüntetést már nem. Ez volt az első nagy vargabetű életében. Olyan tapasztalattal gazdagodott, mely romboló, de egyben inspiráló is volt számára. Ez az egyik fajta pokol, amitől „dudássá” válhatott. [6.]

Az 1947. augusztus 31-re kiírt választásokat azután, ha csalással is (kékcédulás választás), de a kommunisták nyerték. Ezek után elkezdődött a demokrácia maradványainak felszámolása: a megfélemlítések következtek, a különböző pártok szétverése (pl. Magyar Függetlenségi Párt, Szociáldemokrata Párt, Demokrata Néppárt), politikusokat emigrációba kényszerítették (pl. Kovács Imre, Peyer Károly, Böhm Vilmos, Barankovics István, Slachta Margit stb.). Ez volt a kollektivizálás, azaz a parasztok szövetkezetbe kényszerítése, majd a padlássöprések időszaka (1948–53). 1948-ban létrejött az ÁVH szervezete (vezetője Péter Gábor). Ugyancsak ennek az évnek júniusában államosítottak 6500 egyházi iskolát. Decemberben pedig letartóztatták Mindszenty bíborost, esztergomi érseket és életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. 1950-ben brutálisan feloszlatták a szerzetesrendeket, a szerzeteseket deportálták.

Határ Győző anyját mint „nyilast” vitték el. Háy Gyula, a színdarabíró felesége volt a kihallgató, de Határ beteg apjáért is eljöttek, aki a „Bécsi Döntés és Erdély részleges visszacsatolása után jó esztendeig egy ilyen zsidó munkaszolgálatos század keretében szolgált alhadnagyi rangban”. [7.]

Határ Lukács Györgynél kilincselte műveinek kiadatása érdekében, másnap már a rendőrségen találta magát és kihallgatták. Visszadobták a sátoraljai börtönlázadásra készített táblatervét, nyomorogott, kéziratait elvették, barátai elhúzódtak, az épp kinyomtatott művét (Heliáne) pár példány kivételével bezúzták, elveszítette munkáját, a kirakatperek tovább növelték benne a szorongást. Az állandó fenyegetettség miatt idegrendszere kezdte felmondani a szolgálatot. 1950. január 13-án az országból való szökésre határozta el magát, de egy áruló miatt a szegedi Csillag börtönben kötött ki. Itt kezdődött életének az előző börtönidőszakhoz képest sokkal súlyosabb korszaka. Ismét kínzás, verés. A verések hatására bal fülére megsüketült. 1952 nyarán Márianosztráról szabadult. A magánélete romokban, a feleségétől már elvált, priusszal rendelkező ember volt. Még négy évet maradt Magyarországon és 1956. december 20-án elhagyta az országot.

Határ Győző hallatlan, sokrétű tehetséggel megáldott művész volt. Építészmérnök végzettségű, zeneértő, zeneszerzéssel próbálkozó ember, emellett költő, nagy-regények, novellák, és drámák írója. Utoljára, de nem utolsó sorban filozófus ambíciójú művész, a BBC és a Szabad Európa munkatársa. Generációk hallgatták a londoni színházak előadásainak összefoglalóit, verseit és a vele való beszélgetéseket.

Írásművészetére rányomta a bélyegét, hogy mindent a filozófia oldaláról közelített. Fiatalkorának első olvasmányai közé tartozott Nietzsche. Életművéből a leglényegesebbnek saját filozófiai műveit tartotta. Szélsőségesen agnosztikus nézeteket vallott. Nem volt szisztematikus filozófus, hanem apodiktikus filozófia-kritikát írt, így nézeteivel extra muros maradt, mert a falakon belül a bekerített zsidó-keresztény univerzum került.

Műveinek nagy többsége már nyugati tartózkodása alatt jelentek meg. Hatalmas polcokat betöltő életműről van szó. Csak a filozófiai opusai (Pantarbesz, Intra muros, Özön közöny, Szélhárfa) is ezer oldalakra rúgnak. Esszékötetei (Az ég csarnokai, Filozófiai zárlatok, A fülem mögött, Léptékváltás, Álomjáró emberiség, A fény megistenülése, Szentföld a Föld, Alapigazságaink, Haza a magasszinteken, 2984) számszerűleg is majd egy tucatot tesznek ki.

Amikor filozófiáról beszél, akkor számára csak az ontológia az, amit a bölcsélet csúcspontjának tart. De tisztában van azzal is, hogy az ontológia haszontalan tudomány, ami nem axiológikus és nem világ átalakító.

A filozófusokat típusokba rendezi: logomániások, istenkeresők, világmegváltókat és világmagyarozók csoportjait különíti el. Ezek közül csak a világmagyarozókat tartja valóban filozófusoknak. A filozófussal szemben ugyanis súlyos elvárásokat fogalmaz meg: ne gyártsanak recepteket, ne csatlakozzanak semmiféle eszméhez, Istenhez, és ne a hasznosság vezesse gondolataikat.

Csalódik az, aki hagyományos értelemben vett filozófiát vár el Határ Győzőtől. Filozófiája nem a klasszikus, szisztematikus, érvelő, cáfoló, bizonyító filozófiát ír, hanem nagy példaképeinek (Nietzsche, Cioran, Davila) mintájára aforizmakba rejti gondolatait.

Módszerére jellemző, hogy a felvetett témához hozzászóló filozófusokat idézi, majd a filozófiatörténeten végigköveti az adott témához hozzászólók megközelítéseit. Nem elemzi a megnyilvánulásokat, hanem egy-egy frappáns mondattal aforisztikus megközelítéssel minősíti ezeket. E módszerrel vizsgálva Rugási Gyula ezt negatív filozófiatörténetnek, vagy a filozófia lábjegyzeteiként aposztrofálja. Határ a filozófia rendszeralkotói ellen lázad, azonban elismeri, hogy minden nem-rendszeralkotó filozófus gondolatmenetében is fel lehet ismerni a rendszert.

Filozófiájába a Magyarországon megélt társadalmi tapasztalatai okán, valamint világlátásából következően társadalomkritikus nézetek is keveredtek. Ezeket elsősorban a hetvenes években keletkezett műben, az Intra murosban rögzíti. A pseudo-fiával vitatkozva mintegy beszélgető-füzetben

fejt ki nézeteit a Magyarországon hagyott társadalom jelenségeiről. Jelen tanulmányban az államról, a vezető elit tulajdonságairól, a haladás eszméről szóló gondolatait vettem górcső alá.

Az állam

Sorsának alakulása, érintettsége okán foglalkozik a sorsát megrontó, testileg-lelkileg megnyomorító keret, az állam jelenségével. Az állam az, ami egy emberi közösség számára földrajzi, társadalmi keretül szolgál, aminek azonban többek között közigazgatási és gazdasági funkciója is van.

Határ életének legrosszabb, magyarországi fázisában regnáló politikai csoportosulás, a Rákosi rezsim totális államot működtetett. Ez „a gazdaságilag uralkodó osztály politikai szervezete, amelynek célja a fennálló rend védelme és más osztályok ellenállásának elfojtása”. [8.] A hetvenes években megjelent kiadvány definíciója még mindig agressziót tükröz.

Az egykor nemzetiszocialista oldalon álló Carl Schmitt más megközelítésben, eufemisztikusan fogalmazza meg ugyanezt: „az eddig »semleges« területek – vallás, kultúra, képzés, gazdaság – megszűnnek »semlegesnek« lenni a nem-állami és nem politikai értelemben. [...] A totális államban ennek következtében minden - legalábbis lehetőség szerint - politikai, és az államra való hivatkozás már nem képes arra, hogy a »politikai« speciális megkülönböztető ismertetőjegyet megindokolja.” [9.]

A különböző börtönökben tapasztaltak Határ számára kézzelfoghatóvá teszik a fenti, szocialista korszak definícióban található osztálya ellenállásának elfojtása fogalmát, sőt a börtönköztársaságban az új rend gazdasági működését is. Nem csoda tehát, hogy amikor az államról ír, a kirobbanó gondolat sor egy bűnbanda leírását adja: „Gazdátlan tárgyat találok. Magamhoz veszem. Az enyém. Az országúton megles és rám tör egy vadon élő rablóharamia – és – 1. elveszi. Vérbe fagyva maradok ott, bevert fejjel. Agyvelőm kiloccsantva annak rendje-módja szerint: többé ugyan nem járkálok semerre, találni valamit, hogy másodszorra is legyen mit elvennie. Ezt tette velem. Ő tette a lator. A Mentől Gonoszabb Rabló” [10.]

A továbbiakban olyan kulcsfogalmakkal festi le az aktuális államigazgatók tevékenységét, ami nem hagy kétséget az államnak a néphez, mint nagyközösséghez való hozzáállását illetően: elvetemült lator rablóharamia, fenyegetettség, kifosztottság, polgári félanarchia, diktatúra felaprító gépe, rablási vadászterület, garázda uralom, szemfényvesztő fogás, országos agit-prop. hadjárat, pauperizáló alaptermészet, népállomány-tulajdonos elit polgári diktatúrája, ipari hűbériség, harácsolásra toborzott útonálló. [11.]

A Rákosi alatt megvalósult állam rosszabb „...Hobbes elméleténél, hogy az állam kétségbeesett kísérlet a háborús őállapotából való menekülésre - mert Hobbesnál, ha torz formában is, de felmerül valamiféle „szerződés” gondolata, a közmegegyezésé, hogy a bellum omnium contra omnesnél még a zsarnokság is jobb, amelyben mindenki mindenkinek hóhéra a törvény szerint, és az alattvalónak a vallás nem-gyakorlásához nincs joga, mert ezzel tagadná a zsarnokuralom istentől háramlott voltát. Rosszabb nála, hiszen [...] „keletkezéstörténete” szerint az állam oktroj: rétegről rétegre, többszörösen átfogalmazott erőszak. Mondhatni közel jár Proudhon anarchista szertelenségeihez – aki szerint „embernek ember által való kormányzása minden formájában rab-szolgaság”. [12.]

Határ szemében a kommunista vezető-elit társulásának, az államnak alapja a rablás, amely intézményes formában, háttérintézmények segítségével történik. [13.] Tömegbűntényről beszél, ahol a korrupciót a szokásjog szentesíti. A korrupció ugyan a társadalom kenőolaja, azonban van különbség korrupció és korrupció között: „mert minél kíméletlenebb a rablóállam az áldozattal szemben,

annál inkább kifejeződik az a társadalmi cinrosság [...], amely az ellenrablást [...] a jogos visszaszerzést [...] afféle társadalmi zsványbecsületté teszi.” [14.] Azaz, ha az állam kifosztja a népet, a népjogosnak érzi visszaszerezni azt, amit munkája ellenértékeként nem kapott meg. Ezzel utal a munkahelyről kicsempészett, eltulajdonított javakra. [15.]

Az uralkodó elit az uralkodás formáját a népi demokráciaként határozta meg. Ez a politikai struktúra a szovjetrendszernek és a jaltai követelményeknek is meg kellett feleljen. A kommunista párt a szovjetrendszernek való megfelelést garantálta, a jaltai követelményeket az ideiglenes koalíciók. [16.] „Arra persze mérget vehetünk, hogy a demokratizmus – nem demokrácia; olyan világos ez, mint hogy a kinyilatkoztatás és a darwini fejlődélmélet kizárja egymást.” [17.] A társadalmon belüli munkát a megbízható káderek „a mi nevelésünk”, „a párt neveltje” biztosítják, Határ szóhasználatával a „gyermekragadás kitüntetettjei”. Hétköznapi ember pedig a történelmi léptékű változáshoz „tucatember”-ként, „ólomkatona”-ként, értesületlenül, az érdeklődés hiányával viszonyul. „Elbódított érzékeivel, elpetyhüsztott értelmével [...] tanulja az utca elkényelmesedett embere a közkeletű történelemszemléletet.” [18.]

Határ nem általában az állam korlátozó hatalma ellen van, hanem azokat a mechanizmusokat utasítja el, amelyek az egyén szabadságát korlátozzák. [19.]

Az elit

A magyar nyelv értelmező szótára szerint az elit szó: „Az emberek valamely csoportjának színe-java, legkiválóbb rétege.” [20.] A szociológiában azonban a fogalom nem magától értetődő. [21.] Ezt láthatjuk például az író Czákó Gábor leírásából is, aki elit fogalma alatt az állam vezetőjét érti. [22.]

Határ Győző a maga aforisztikus nyelvén, körmönfont utakon jut el az elitfogalmához és differenciáltan láttatja. Nem hagyja magát a történelem mélységeitől, vagy akár érzelmeitől vezettetni, de a tudomány szisztematikus módszerességét is elutasítva boncolgatja a fogalmat. A tőle megszkott erősen „kódolt”, lírizáló technika segítségével mutatja be az elitképződés és átalakulás folyamatát, miközben számtalan mellékvágányra is kitér.

Az elit-képződés jelensége nem új keletű és az elit-elméletnek nagy szakirodalma van. Határ maga is már Dante korszakából is hoz példát. Számára kimondottan ellenszenves, e túlélésért mindenre képes társadalmi réteg. [23.] Határ túlélési stratégiájuk állomásait is nevesíti, mely során a helyzethez szükséges álarc felvétele fontos, hisz: „A vedlés az elit pszeudo-megújulása.” [24.] Az elit minősége azonban nem garantált, így tevékenységük eredménye sem az: „Ám azért, mert egy elit közepes avagy éppenséggel silány, még nem bizonyos; hogy haszon nélkül való; elvégre tisztos hitványsága mit sem változtat az uralkodás tényén – azon, hogy a társadalmat sikerült megnyergelnie, a tömegeket betörnie.” [25.]

Az előző korszak elitje a korszakhatáron belátta, hogy „ügye vesztésre áll. Nyaka közé szedi lábát; ha szedhette volna; de nem tehette. Ilyetén lélektani futásban keresett menedéket hát, hogy majd fiaiban-unokáiban újjátestesülve vívjon új csatát. [26.] Rájött, hogy bizonyítania kell. Hogy az új korszakhoz, vagy épp a szellemi tartótsz-ország szellemiségéhez idomuljon, feltalálja a proletariátust, annak öntudatra ébredését. „Mindeme roppant, álgazdaságtani, áltársadalmi, áltudományi, áltörténelmi apparátus igazában az elit magisztrális ravaszága a polgárurolom mindennapos visszaszerzésére, megtartására-megszilárdítására. Az elité – hogy csapóvasba szorult mellső lábának lerágásával és csonkjának behegedése után: visszatérhessen, és újra az legyen, ő legyen, ott legyen, Ahol „Személy Szerint” Aki Volt;” [27.]

Integrálódnia kellett „az egalitáriánusok özönhordájába, s versenyt ordította velük: az elit szükségképpen rossz. És bőszen mimikrizált.” [28.] Az új elitbe kerülők az előző korszak polgárságának „mimikrizáló fiai” voltak.

A korábbi korszakból származó elit mimikrizálása nem mást szolgált, mint biológiai túlélését, a kontinuitás helyreállítását. [29.] „Mimikrizált is. Overallban, micisapkásan. Kiejtését, nyelvjárásait változtatva. Családját elhagyogatva, diplomáját, nemesi előnevét letagadva.” [30.]

Mivel Határ egy adott korszakban, a Rákosi érában észlelt jelenségről beszél, nem takarékoskodik a negatív jelenségek bemutatásával, amikor az új elitet jellemzi: „A vezéri elit és a téstájában jól átgyúrt, megdolgozott társadalom ui. habituális szimuláns, s mivelhogy kóros-javíthatatlan, így kezelendő. A politikai szimuláns – első látszatra – olyan, mint a megrögzött hazudozó. Valójában ő a mértékadó mesterködösítő;” [31.]

A folyamat azonban, ahogy egy új korszak elitje létrejön, hosszú. A generációk változnak, de velük együtt eszmék is átalakuláson mennek át, és így az egymásután következő generációk másként és másként interpretálják az adott eszmét. Határ a generációs konfliktusokat rávetíti a az eliten belüli átalakulásra: a „lánglelkű utódokból lesznek a gyagya elődök – a nagy eszményekből a jeles ökörségek.”- mondja. Hófehér szakállas hadastyánokról beszél, akik még emlékeznek az eurokommunizmus első csatározásaira, még a XX. század közepén elkezdődött ultracínikus tömegek kitegyesztéséről, ami a század végére korjelenséggé változott. Ha ma élne Határ, megdöbbenve tapasztalná, hogy a rendszerváltással eltűnni látszó marxista - leninista alapokon nyugvó kommunisztikus - szocialisztikus korszak felszívódása csupán illúzió volt. Mivel a „20. század utolsó és a 21. század első két évtizedében a bal-, és jobb oldal liberalizmusnak kitettsége konfliktuskerülő, lágy, fluid és puha politikai pólusokat eredményezett. A történelmi küzdelmek nyugvópontra juttatása [...] végül az eszmék tetszhalott állapotba kerülését eredményezte. A szociális érdekvédelemről lemondó baloldal és az értékmentes jobboldal belesimult a neoliberais világrend [...] a gyakorlati történelemellenességébe. Ez főleg a nyugat-európai centumpártok egyneműsödésében és alapító eszméikről való megfelejtkezésében, végül gyakorlati összemosódásukban öltött testet.” [32.]

Az új elit generációinak züllése Thomas Mann által a Buddenbroock házban leírt generációs romlását juttatja az olvasó eszébe: „A második nemzedék, a beleszületők nemzedéke már unottan hallgatja a robot legendáját, és amilyen romlatag forradalmi erkölcsében, elnézi csemetéinek, a harmadik nemzedéknek, hogy olyan „allűrjei” vannak, amilyeneknél jóval kevesebbért, valamikor, arisztokratáknak a feje nyakláncostul-talizmánostul a fűrészpóros kosárba hullott.” [33.]

Határ nem különbözteti meg a nomenklatura és az elit fogalmát. A nomenklaturát a politikai akaratnak kellett létrehozni. Tagjainál a politikai megbízhatóság a legerősebb kritérium. Így kerültek vezetők hat elemivel, vezetői tapasztalat nélkül intézmények, gyárak élére. Az eredmények magukért beszéltek, és a nomenklatura elv nem tudott maradéktalanul érvényesülni. A mindenható pártállam a régi elit kiválasztott tagjait emelte be soraiba. „Ez a nomenklaturával ellentétben, szakmai ismeretekkel és felsőfokú végzettséggel, vezetői tapasztalattal és spontán módon kialakított társadalmi kapcsolatokra épül, az ezekkel az ismervekkel rendelkező emberekből verbuválódik.”- írja Pelle János. [34.]

Az új rendszer élcsapata mindig az előző elit szellemi-térbeli terébe települ, azaz az előző korszak szellemi és materiális hagyatékán kezdi meg tevékenységét: „mint oly sokszor a történelemben - a múltak rompalotáiban ütik fel barbár tanyáikat, és ember alkotta kőbányák barlangbenyíloit töltik meg barbár beszédükkel.” [35.]- mondja Határ.

Az új elit bizánci típusú mentalitását is a régiektől leste el, és ebbe „beletartozik az eleve-helyeslés, a készséges részvállalás; az esetleg sugalmazott és kikerülhetetlen intézményes tömegbünténybe való beleilleszkedés, a kíméletlen és kiváló végrehajtás; a kiválók összetartása, a kiválók titoktartása

és hallgatólagos egyetértése; a kiválók véd- és dacszövetsége;”[36.] Amit Pelle János 2007 táján írhat le, azt Határ nyugati emigrációban már az előző század 70-es éveiben leírja.

Az elit tagjairól Határ csak, mint habituális/politikai szimulánsokról, megrögzött hazudozókról, mesterködösítőkről, jeles manipulátorokról beszél. Ugyan a marxista ideológia elméletileg elvetette az elit fogalmát, az elit-elméleteket is tudománytalannak ítélte.[37.] Ez nem jelenti azt, hogy személyzeti politikája az élcsapatképzés tekintetében, a gyakorlatban ne követte volna rendszerváltások rendjét.

A haladás

Határnál a következő, rendszeresen előkerülő kulcsfogalom a haladás. Nem véletlen, hisz agnosztikus világlátásából eredően mindent mérlegre tesz, mindent megkérdőjelez főleg akkor, ha személyesen tapasztalja egy rendszer működésképtelenségét. Ahogyan műveiben az államra és az elitre is vissza-visszatérően fenekedik, úgy a haladás jelenségére is. A szövegeiből nem derül ki világosan, mit is ért haladáson, csupán a jelenséget illető ellenérzéseit tapasztaljuk.

Mivel a fogalom számtalan megközelítésre ad lehetőséget, alkalmasnak tűnik, ha első megközelítésben ismét az értelmező szótárt hívjuk segítségül. A haladás jelen kontextusban társadalomtudományi megközelítésű, és nem a fizikai mozgás leírására szolgáló jelentését vesszük szügyre: „Az a tény, hogy vki, vmi vmely téren halad [...] , előbbre jut, fejlődik; fejlődés, tökéletesedés. Emberi, erkölcsi, szellemi, tudományos haladás; a társadalom haladása.” [38.]

A Brugger-féle Filozófiai lexikon úgy ír erről, mint ami a gazdaság, a politika, a tudomány és technika területén a létfeltételek és életkörülmények javulását szolgálja. „Mint célkitűzés és követelmény [...] olyan értékelést tartalmaz, amely [...] emberképen alapul. [...] A haladásba vetett hitet és a haladásról szóló tant. Gyakran ideológiai és utópikus elemek hatják át; [...] A haladás annyiban kívánatos, amennyiben és amilyen mértékben létrehozza azokat a feltételeket, amelyek az ember és az emberiség emberhez méltó anyagi, kulturális és szellemi fejlődését lehetővé teszik, illetve biztosítják.”[39.]

A szocialista korszakban kiadott Filozófiai kislexikon társadalmi haladás címszó alatt közöl szócikket. Alapvető definíciója nem tér el jelentősen a fentiekben közöltektől, azonban szóhasználatán jól érzékelhető az ideológia hatása: az emberi társadalom emelkedő, előre irányuló fejlődése az alacsonyabb fokról és formákról a magasabb felé. A szócikk történelmi áttekintésén is érződik az ideologikus hozzáállás. Kiemeli a polgári történelemfilozófia „nyíltan pesszimista” koncepcióit. Elítéli a burzsoá filozófusok és publicisták jövendölését a kapitalizmusban végbemenő technikai haladás ellentmondásairól, arról, hogy a technika leigázza az embert és elpusztítja az egyéniséget, és az emberi társadalmat a robotok társadalma fogja felváltani. Ezzel azonban semmi kézzelfoghatót nem állít szembe, csupán ideologikus szólásokat hajtogat: „A társadalmi fejlődés ütemének hallatlan meggyorsításával a kommunista társadalomalakulat fokozatosan leküzdí a múltból örökölt aránytalanságokat a város és a falu, a fejlett és a gazdaságilag elmaradt országok [...] fejlődésében. Ez az összehangoltság biztosítja, hogy a szocialista rendszer egésze haladjon, és ne csupán egyes elemei a többi rovására.” [40.]

Visszatérve az értelmező szótár magyarázatához, új megvilágításba kerül Határnak a haladás-elképzelés iránti ellenérzése. A haladás szinonimája ugyanis a fejlődés. Míg azonban a haladás fogalmát a kommunisztikus ideológia a társadalomra alkalmazza, a fejlődését inkább a természettudományokban. Ennek jellemzője, hogy csak egyirányú, azaz elutasítja az esetleges visszaeséseket. Rod Dreher, az amerikai író korunk társadalmát érintő megjegyzései végleg megvilágítják Határnak a jelenséggel szembeni averzióját. [41.] Határ minden általa primitívnek ítélt, kötelező, marxista,

kommunisztikus elméletet/mítoszt is elutasított. A következőkben nagyító alá vesszük Határ haladásával kapcsolatos nézeteit, ahogy a kontextusokban nála előfordul.

A fogalmat az Intra murosban több helyen is említi. Az első lelőhely a kommunista forradalom körüli eszmefuttatásába beépítve jelenik meg. „Ami a régi teológiában az Isten-közel – az az újbán: a Kommunista Forradalom elközelgése. Ahogyan a régi szerint a Teremtés átmegy a „lehetségből” a „ténylegességbe” – úgy kocog át, a marxizmus hátán tevegelve, a szocialista országok karavánja a Megvalósítás elméletéből a Megvalósulás gyakorlatába.” - mondja. Nem véletlen, hogy a vallást rendszeresen párhuzamba állítja a kommunisztikus ideológiával. Természetüket tekintve hasonló-nak is tartja. Magyarországról távozása után egyre kevésbé foglalkozik a kommunizmussal, annál nagyobb energiákat mozgósít a valláskritika művelésére.

Erős iróniával írja le a szocialista tábor forradalom várását, ahogyan mindenki vallási áhítattal várakozik elközelgésére. Miközben e mámoros bizsergéstől elernyednek a várakozók, békésen el-eljárogatnak a gyárba, hivatalba. Majd az álszervezeteik álulésein párthatározatot határoznak el, mivel váltig akaródnak a forradalom, és túlságig fokozzák éberségüket a forradalom vívmányainak megőrzésében és résen létüket a tőke sátáni mesterkedéseivel szemben, rendíthetetlen hitüket a haladás egyértelmű irányultságában, mely tán Lenin Második Eljövetele felé mutat. [42.]

A fogalom megközelítése szempontjából a vallással való párhuzam akkor nyer értelmet, amikor megállapítja: A haladásgondolat először a teológiában jelent meg. A kinyilatkoztatás pedig nem fejlődik, de a kereszténység sem. Átváltozásról átváltozásra halad, időnként átugorja önmagát. „A „haladó” isten sugallatára villámsújtottan megállt, és észbe kapott: az üdvtörténet az isteneszme haladólágos kifejtése a történelemben, elaprózott kései „kinyilatkoztatásokkal”, addendával szaporítva a Tant.” [43.]

A haladás-illúzió bűnének tudja be, hogy az ókori rabszolgaságot ma már elítélendőnek tartják (lásd még USA napjainkban): „nem hiszem, hogy bárhol, bárki az ókort pogányságáért megítélő kora középkorban történelmi „szégyenbélyegnek” érezte a rabszolgaságot mint intézményt; [...] De ha ez az intézmény olyan sokat levon a Római Birodalomban kiteljesedő hellenisztikus civilizáció értékéből, néznénk szét a magunk portáján, hogy nincs-e nekünk is ilyen szégyenbélyegünk?” – mondja és meg is válaszolja a maga ironikus módján: „Nincs – nézünk mókás ártatlansággal a tükörbe: csupa haladás vagyunk, a mi lelkiismeretünk tiszta. [...] Félő, hogy az új ezredév visszatekintő távlatából a haladásillúzió és következményei a jóvátehetetlen gyalázat éppoly visszataszító bélyege lesz kultúránkon, amilyen opprobrium az ókori civilizáción a rabszolgatartás – a mi szemünkben. [...] A haladásillúzió a köteles előrelátás mulasztása; végzetes és semmivel sem menthető. Civilizációnk megtévedése, amelynek nyomorát azok viselik majd, akik utánunk találnak születni; s ez a nemzedéksor fogja ránk nyomni az opprobrium bélyegét. A progresszív lesz a legviszszataszítóbb invektiva, a haladás gyűjtőneve pedig legförtelmesebb fogalmaink fegyencolonijája.” [44.] A haladás-illúzió „nyegle gögjét” undorítónak tartja. Bár azzal is tisztában van, hogy nemcsak a szocialisztikus rendszerben élő államokat sújtja a haladás-illúzió, hanem a Nyugatot is.

„Marx követői abban a hitben éltek, hogy a kommunizmus elkerülhetetlen, mert úgy kívánja a Történelem – ez az isteni erő. Kundera szerint a baloldaliakat [...] az a meggyőződés teszi baloldaliakká, hogy az emberiség útja a Fejlődés »Nagy Menetelése«: »A Nagy Menetelés a csodálatos, előre vivő út, út a testvériséghez, egyenlőséghez, igazságossághoz, boldogsághoz és még tovább, az összes akadályon át, mert akadálynak lennie kell, nélküle a menetelés nem nevezhető Nagy Menetelésnek.« Ha a fejlődés elkerülhetetlen, és a kommunista párt a társadalom nagy menetelésének a vezére, akkor az elmélet szerint a párttal való szembeszegülés azonos a jövő – és voltaképpen a valóság – ellenzésével. Akik szembeszegülnek a párttal, egyúttal a fejlődéssel és a szabadsággal is

szembeszegülnek, és a mohósággal, elmaradottsággal, bigámiával és az igazságtalanság más formáival azonosulnak. Szükségszerű és egyben nemes gesztus a párt részéről, ha elsöpri a Nagy Menetelés elé gördülő akadályokat, és [...] akadálymentessé teszi a jövőbe vezető utat.” [45.]

Határ Győző nem várta meg, hogy őt, mint a jövőbe vezető út akadályát elsöpörjék, 1956-ban önként távozott az országból.

Jegyzetek

- [1.] „fiataljainkban máris hatalmas erővel működik természetes kibutulásunk a történelemből és számukra csillagászati sebességgel hátrál a múlt.” Határ Győző (2004): Haza a magasföldszinten. Budapest: Szabad Föld Lap- és Könyvkiadó Részvénytársaság, p. 136.
- [2.] A „gránátnyomás” kifejezés az első világháború idején volt leginkább használatban, és azt a tünetegyüttest írta le, amely az intenzív ellenséges tüzérségi bombázást túlélte katonáknál jelentkezett. A gránátok közeli felrobbanásának fizikai hatásai mellett a „gránátnyomást” kapott embereknél a ma leginkább poszttraumás stressz szindróma néven leírt kórkép lép fel, amely egyebek mellett zavartsággal, határozatlansággal, lassú reagálással és indokolatlan fáradtsággal jár. BBC History Magazin (2015): Megszégyenítéssel gyógyították a gránátnyomást. Letöltés dátuma: 2022. 04. 05. forrás: URL: https://index.hu/tudomany/tortenelem/2015/09/20/megszegyenitessel_gyogyitottak_a_granatnyomast/
- [3.] „Román megszállás, tizenkilencben (négy és fél éves lehettem). Felnyomultak Budapestig, Gyomán is átvonultak s tudom, hogy tőlünk is elrekviráltak két lovat. Egy ízben, délelőtt, a néptelen Vasút utcán lemerészkedtem a Wagner fáséig, a fatelepig, ahova bevették magukat a román katonák. Ott, a kerítésnek közészorított arccal néztem végig a csirke tolvaj közlegények megfegyvelmezését: bikacsökkel verték őket s úgy számolták ki a legény meztelen hátára a dózecssecsincset; míg a tiszt észre nem vett és oda nem küldte a csicskását, hogy kergessen el.” Határ Győző (1993): Életút I. Oly jó követni emberélet! Szombathely: Életünk Könyvek, p. 14.
- [4.] Határ Győző (1993): Életút I. Oly jó követni emberélet! Szombathely: Életünk Könyvek, p. 223.
- [5.] „Nem volt az kifejezetten »fegyverrejtegetés«. Csak ottfelejtődött. Könnyelműség. Abban a sarokban, ahova dugtuk. Nem volt az »izgatás«, csak épp nem értettünk egyet a „háborús erőfeszítéssel”, melynek végső sikere a számunkra Európa térképének magyar mentesítését jelentette.” Határ Győző (1993): Életút I. Oly jó követni emberélet! Szombathely: Életünk Könyvek, p. 223.
- [6.] „A börtön intézménye, még azelőtt, hogy a törvény mint alapvető büntetést határozta meg, egy olyan berendezkedés általános formájaként alakult ki, amely engedelmessé és hasznossá teszi az egyéneket, meghatározott munkát végezve testi mivoltukon. [...] az új osztályhatalom [...] úgy határozza meg a büntető hatalmat, mint a társadalom általános funkcióját, amelyet minden tagja felett gyakorol, és amelyben mindenki egyaránt képviselve van; de azzal, hogy a szabadságvesztést teszi meg az alapvető büntetésnek, a hatalom egy sajátos típusának jellegzetes uralomgyakorlási eljárásait vezeti be.” Foucault, Michel (1990): Felügyelet és büntetés. Budapest: Gondolat Kiadó, pp. 315-316.
- [7.] Határ Győző (1994): Életút II. Minden hajó hazám. Szombathely: Életünk Könyvek, p. 111.

- [8.] Szigeti Gy-né – Vári Gy-né – Volczer Á. (1972): Filozófia kislexikon. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, p. 11.
- [9.] Schmitt, Carl (2002): A politikai fogalma. Osiris – Pallas Stúdió –Attraktor, Budapest, p. 16.
- [10.] Határ Győző (1991): Intra muros. Budapest: Pannon Könyvkiadó, p. 125.
- [11.] Határ Győző (1991): Intra muros. Budapest: Pannon Könyvkiadó, p. 126.
- [12.] Határ Győző (1991): Intra muros. Budapest: Pannon Könyvkiadó, p. 127.
- [13.] Határ személyes tapasztalatai egybe esnek a későbbi nagyban gyakorolt gazdasági visszaélésekkel, amit Borvendég Zsuzsanna könyvei mutatnak be. pl. Borvendég Zsuzsanna (2020): A hálózat pénze, Magyarország kirablásának megszervezése. Budapest: Kárpátia Stúdió kiadó. és Borvendég Zsuzsanna (2020): Az Impexek kora. Budapest: Kárpátia Stúdió kiadó.
- [14.] Határ Győző (1991): Intra muros. Budapest: Pannon Könyvkiadó, pp.128-129.
- [15.] Kiss Ágnes (2021): Mindennapi értékvilág az államszocializmusban. A lopás és a lopással kapcsolatos önfeloldozási mechanizmusok. Letöltés dátuma: 2022.04.22. forrás: URL: <https://erdelyitarsadalom.ro/files/et38/et-bbu-38-02.pdf>
- [16.] Szerző nélkül (2001): Demokratikus újrakezdési kísérlet 1944-1946. Letöltés dátuma: 2022.04.22. forrás: URL: <http://www.rev.hu/sulinet45/ora1/index.htm>
- [17.] Határ Győző (1991): Intra muros. Budapest: Pannon Könyvkiadó, p. 130.
- [18.] Határ Győző (1991): Intra muros. Budapest: Pannon Könyvkiadó, p. 134-135
- [19.] A demokrácia addig nem nyugszik, amíg az intelligens kretének felduzzadt óriásdandárja, öntudatlan-önkéntelen szövetségben a terroristákkal, nem teszi hozzáférhetővé és lerobbanthatóvá a szabadság tényét: lévén az intelligens kretenizmus az az ötödik hadoszlop, amely biztonsága, hazája és élete kockáztatásával harcol a terroristák szent jogáért, hogy kiélvezhessék a demokrácia stratégiai előnyeit, élhessenek a demokrácia adta szabadsággal oly végletekig, hogy alapjaiban aláaknázhassák és felrobbanthassák magát a szabadságot: az intézményt s az eszményt, kormányaival/népeivel majd utána – a világnagy porfelhő eloszlását és leülepedését kívárva – hogy a szabadság aláomlasztott romjai helyén a terror felépíthesse a maga vallásmániás, kérlelhetetlen, lerázhatatlan, szemellenzős papuralmát: a törpeelméjük teokráciáját. Határ Győző (2003): Alapigazságaink. Budapest: Szabad Föld Lap- és Könyvkiadó Részvénytársaság, p. 80.
- [20.] Arcanum Digitális Tudománytár (1989): elit szócikk. Letöltés dátuma: 2022.04.20. forrás: URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/e-e-2529E/elit-2695E/>
- [21.] Az elit kifejezésnek már sokféle értelmezése között szép számmal vannak olyanok is, amelyek mindenféle összehasonlítást lehetetlenné tesznek. Az elitkutatások esetében különösen igaz, hogy "minden a definíción múlik", hiszen egészen más jellemzők és társadalmi szerepek kapcsolhatók az elit eltérő értelmezéseihez. Takács Károly (2015): Az elit szociológia fogalmáról. Letöltés dátuma: 2022.04.20. forrás: URL: <https://szociologia.hu/dynamic/9801takacs.htm>
- [22.] „A csúcson állók messzire látszanak. Akarva-akaratlan mutatják a többieknek, miként gondolkodnak ők, hogyan élnek. A legrégebbi szakrális társadalmak igazi mértékadói – a kínai császár vagy a magyar kündü – ennek okáért sosem kormányoztak, csak éltek, mégpedig úgy, ahogy az istenség tenné a földön jártában.” Czakó Gábor (2005): Az elit és a gondolatrendőrség. Letöltés dátuma: 2022.04.18. forrás: URL: <http://home.hu.inter.net/kortars/0102/czako.htm>

- [23.] Lehet az elit jóságos-abszolutista – és lehet gonoszságos-abszolutista. Persze még számos más árnyalat lehetséges az elit rátermettsége/kisszerűsége, örökletes kiválósága/terhelt-sége, harácsoló kedvének feltátongása/telítettsége, műveltsége/műveletlensége (esetleges műveltségellenessége), becsvágyának vakmerősége/óvatossága (esetleges hiánya), biológikumának erőteljessége/dekadenciája szerint. Határ Győző (1991): *Intra muros*. Budapest: Pannon Könyvkiadó, p. 48.
- [24.] Határ Győző (1991): *Intra muros*. Budapest: Pannon Könyvkiadó, pp. 44-45.
- [25.] Határ Győző (1991): *Intra muros*. Budapest: Pannon Könyvkiadó, p. 50.
- [26.] Határ Győző (1991): *Intra muros*. Budapest, Pannon Könyvkiadó, p. 41.
- [27.] Határ Győző (1991): *Intra muros*. Budapest: Pannon Könyvkiadó, p. 53.
- [28.] Határ Győző (1991): *Intra muros*. Budapest, Pannon Könyvkiadó, p. 41.
- [29.] Hét-nyolc év alatt totális elitváltás történt – jogi és gazdasági értelemben radikálisabb és maradandóbb hatású, mint a történelem megelőző ezer évében bármikor. Szimbolikus és máig hatályos módon ezt fejezte ki az 1947. évi IV. tv., amely kimondta a magyar főnemesi és nemesi rangok (herceg, örgróf, gróf, báró, primor, lófő, nemes), az örökös főispáni cím, valamint a kitüntetésként adományozott rangjelző címek és méltóságok (valóságos belső titkos tanácsos, titkos tanácsos, kormányfőtanácsos, kormánytanácsos stb.) megszüntetését. Mihályi Péter (2018): *Rendszerváltás és elitcsere 1945 után*. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaság Tudományi Intézet, p. 2.
- [30.] Határ Győző (1991): *Intra muros*. Budapest: Pannon Könyvkiadó, p. 42.
- [31.] Határ Győző (1991): *Intra muros*. Budapest: Pannon Könyvkiadó, p. 39.
- [32.] Békés Márton (2020): *Kulturális hadviselés*. Budapest: Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány, p. 25.
- [33.] Határ Győző (1991): *Intra muros*. Budapest, Pannon Könyvkiadó, 35.
- [34.] Pelle János (2007): *Nomenklátúra és elit*. Letöltés dátuma: 2022.04.18. forrás: URL: https://corvinakiado.hu/index.php?action=rolunk&r_id=20
- [35.] Határ Győző (1991): *Intra muros*. Budapest, Pannon Könyvkiadó, p. 37.
- [36.] Határ Győző (1991): *Intra muros*. Budapest, Pannon Könyvkiadó, p. 38.
- [37.] Szigeti Gy-né – Vári Gy-né – Volczer Á. (1972): *Filozófia kislexikon*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, p. 82.
- [38.] Arcanum Digitális Tudománytár (1989): *haladás* szócikk. Letöltés dátuma: 2022.04.18. forrás: URL: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/h-2E554/haladas-2EBBA/>
- [39.] Brugger, Walter (2005): *Filozófiai Lexikon*. Budapest: Szent István Társulat, p. 179.
- [40.] Szigeti Gy-né – Vári Gy-né – Volczer Á. (1972): *Filozófia kislexikon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, pp. 359-360.
- [41.] Rod Dreher korunk társadalmáról szólva a fejlődés (nem pedig a haladás) fogalmát használja: „Modern korunk a fejlődés mítoszára épül. „Mítoszon” azt értem, hogy a modern kor számára alapvető a történelmi fejlődés koncepciója, és beépül abba történetbe, amelyet korunk és a benne elfoglalt helyünk megértése érdekében magunknak mondogatunk. A fejlődés mítoszának hívei úgy gondolják, hogy a jelen jobb a múltnál, és a jövő mindenképpen jobb lesz a jelennél. A jövőbeni totalitáriusok kezében ez a mítosz erőteljes eszköz, mivel transzcendens legitimitást ad a cselekedeteiknek, egyben az elmaradott és tudatlan címkét ragasztja az ellenzékre. Ha meg akarjuk érteni, hogyan manipulálták a kommunis-ták a fejlődés mítoszáat, fel kell ismernünk, hogyan gyúrik maguk alá az ellenzék napjaink

progresszív gondolkodói.” Dreher, Rod (2022): Hazugság nélkül élni. Budapest: MCC Press. p. 78.

[42.] Határ Győző (1991): Intra muros. Budapest: Pannon Könyvkiadó. p. 82.

[43.] Határ Győző (1991): Intra muros. Budapest: Pannon Könyvkiadó. pp. 109-110.

[44.] Határ Győző (1991): Intra muros. Budapest, Pannon Könyvkiadó. pp. 141-142.

[45.] Dreher, Rod (2022): Hazugság nélkül élni. Budapest: MCC Press. pp. 78-79.

Hivatkozott források

BBC History Magazin (2015): Megszégyenítéssel gyógyították a gránátnyomást. Letöltés dátuma: 2022.04.05. forrás: URL:

https://index.hu/tudomany/tortenelem/2015/09/20/megszegyenitessel_gyogyitottak_a_granatnyomast/

Békés Márton (2020): Kulturális hadviselés. Budapest: Közép- és Kelet európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány.

Brugger, Walter (2005): Filozófiai Lexikon. Budapest: Szent István Társulat.

Czakó Gábor (2005): Az elit és a gondolatrendőrség. Letöltés dátuma: 2022.04.18. forrás:

URL: <http://home.hu.inter.net/kortars/0102/czako.htm>Szerző:

Cioran, E.M. (2020): A bomlás kézikönyve. Budapest: Helikon Kiadó.

Dreher, Rod (2022): Hazugság nélkül élni. Budapest: MCC Press.

Foucault, Michel (1990): Felügyelet és büntetés. Budapest: Gondolat Kiadó.

Határ Győző (1991): Intra muros. Budapest: Pannon Könyvkiadó.

Határ Győző (1993): Életút I. Oly jó követni emberélet! Szombathely: Életünk Könyvek.

Határ Győző (1994): Életút II. Minden hajó hazám. Szombathely: Életünk Könyvek.

Határ Győző (2003): Alapigazságaink. Budapest: Szabad Föld Lap- és Könyvkiadó Részvénytársaság.

Határ Győző (2004): Haza a magasföldszinten. Budapest: Szabad Föld Lap- és Könyvkiadó Részvénytársaság.

Kiss Ágnes (2021): Mindennapi értékvilág az államszocializmusban. A lopás és a lopással kapcsolatos önfeloldozási mechanizmusok. Letöltés dátuma: 2022.04.22. forrás:

URL: <https://erdelyitarsadalom.ro/files/et38/et-bbu-38-02.pdf>

Mihályi Péter (2018): Rendszerváltás és elitcsere 1945 után. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaság Tudományi Intézet.

Pelle János (2007): Nomenklatúra és elit. Letöltés dátuma: 2022.04.18. forrás:

URL: https://corvinkiadó.hu/index.php?action=rolunk&r_id=20

Schmitt, Carl (2002): A politikai fogalma, Budapest: Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor.

Szerző nélkül (2001): Demokratikus újrakezdési kísérlet 1944-1946. Letöltés dátuma: 2022.04.22. forrás: URL: <http://www.rev.hu/sulinet45/ora1/index.htm>

Szigeti Gy-né – Vári Gy-né – Volczer Á. (1972): Filozófia kislexikon. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Takács Károly (2015): Az elit szociológia fogalmáról. Letöltés dátuma: 2022.04.20. forrás: URL: <https://szociologia.hu/dynamic/9801takacs.htm>

Szerző:

Mohácsi János Péter

ORCID: 0000-0002-9454-5065

PhD

egyetemi adjunktus

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet,

Idegen Nyelvi Tanszék

Mohacsi.Janos.Peter.@uni-mate.hu

A műre a Creative Commons 4.0 standard licenc alábbi típusa vonatkozik: [CC-BY-NC-ND-4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

